

XX əsrin birinci yarısı Azərbaycan filoloji fikrində Avropa ədəbiyyatının öyrənilməsində tərcümənin rolu

Leyla Ramazanova

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
E-mail: leylamuellim@gmail.com

Annotasiya. Məqalə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Avropa ədəbiyyatının öyrənilməsi istiqamətində tərcümənin roluna həsr olunmuşdur. Azərbaycanda Avropa ədəbiyyatından tərcümələrin əsası XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində qoyulsa da, bədii tərcümə sənətinin inkişafında yeni yüksəliş dövrü XX əsrin 20-30-cu illərinə təsadüf edir. Düzdür, bu dövrdə edilmiş tərcümələr içərisində sosializm ideyalarını təbliğ edən çoxlu sayda şeir, nəsr əsərləri vardır, ancaq Avropa və dünya ədəbiyyatının ən dəyərli əsərləri məhz bu zaman dilimizə tərcümə edilmişdir. XX əsrin birinci yarısında dünya ədəbiyyatından tərcümələr edərək ədəbiyyat xəzinəmizi zənginləşdirən Mikayıl Rəfilini, Cəfər Cabbarlı, Mirzə İbrahimovu, Cabbar Məcnunbəyovu, Məmməd Arifi, Beydulla Musayevi, Cahanbaxışı xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Məhz bu tərcüməçilər vasitəsilə Azərbaycan oxucuları Avropa ədəbiyyatı və onun ayrı-ayrı nümayəndələrinin yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmuşlar.

Açar sözlər: Avropa ədəbiyyatı, tərcümə, orijinal, nəsr, nəzm

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 18.01.2024; qəbul edilib – 30.01.2024

The role of translation in the study of European literature in Azerbaijani philological thought of the first half of the 20th century

Leyla Ramazanova

Doctor of Philosophy in Philology
Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS
E-mail: leylamuellim@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the role of translation in the study of European literature in Azerbaijani literary studies. Although the translations from European literature in Azerbaijan was founded at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, a new period of growth in the development of the art of literary translation coincided with the 20s and 30s of the 20th century. It is true that there are a large number of poetry and prose works among the translations made during this period which are promoting the ideas of socialism, but the most valuable works of European and world literature were translated into our language at this specific period. Mikayil Rafili, Jafar Jabbarli, Mirza Ibrahimov, Jabbar Majnunbayov, Mammad Arif, Beydulla Musayev, Jahanbakhish, who enriched our literary treasure by translating world literature in the first half of the 20th century, should be especially mentioned. Thanks to them that Azerbaijani readers became familiar with European literature and the works of its representatives.

Keywords: European literature, translation, original, prose, poetry

Article history: received – 18.01.2024; accepted – 30.01.2024

Giriş / Introduction

Avropa ədəbiyyatının araşdırılması prosesində tərcümənin rolu olduqca böyükdür. Avropa ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə tərcüməsi həm də ədəbiyyatların bir-birinə qarşılıqlı təsir imkanlarını artırır. Belə ki, Avropa ədəbiyyatının tərcüməsi zamanı həm Azərbaycan yazarları bu ədəbiyyatla yaxından tanış olmaq imkanı qazanır, həm də tədqiqatçıların onu təhlilə cəlb etmək imkanları çox olur. Tədqiqatçılar hər hansı bir şairin, yaxud yazıçının tərcümeyi-halını baş-

qa mənbələrdən də əldə edə bilirlər. Ancaq əsərlərin təhlili zamanı mətni bilmək və oxucuları da həmin mətləblərlə tanış etmək lazım gəlir. Bu tanışlıq oxucu zövqünün formalaşmasında da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Avropa ədəbiyyatından tərcümələr həm də onu ədəbi dövriyyəyə daxil etmiş olur. Bu mənada Avropa ədəbiyyatından edilən tərcümələrin əhəmiyyəti qeyd edilməlidir.

Əsas hissə / Main Part

Ötən əsrin əvvəllərində orijinaldan edilmiş tərcümələrdə Əli bəy Hüseynzadənin rolu böyük olmuşdur. “Füyuzat” jurnalının səhifələrində V.Hötenin “Faust” əsərinin “İthaf” hissəsini, Con Miltonun “Cənnəti qaibə” (“İtirilmiş cənnət”), Henrix Heynenin “Bir nəğmə” şeirini alman dilindən tərcümə edərək nəşr etdirmişdir. Ə.Hüseynzadə daim Avropa ədəbiyyatından tərcümə və tədqiqat işləri aparmağa diqqət etmiş, azərbaycanlı oxucuları dünya ədəbiyyatının zəngin xəzinəsi ilə yaxından tanış etməyə çalışmışdır. Təəssüf ki, Sovet dövründə onun tərcümələri və yaradıcılığı diqqətdən kənar qalmışdır. Onun etdiyi tərcümələrin dili nisbətən qəliz olsa da, üslub xüsusiyyətləri və bədii mükəmməl şəkildə qorunub saxlanılmışdır. Ə.Hüseynzadənin tərcümələri dövrün tələbi ilə çox tənqid olunmuş, Azərbaycanda nəşri qadağan olunmuşdur.

M.Ə.Sabir, Ü.Hacıbəyov, C.Məmmədquluzadə, Ə.Haqqverdiyev kimi yazıçılar bədii tərcümə işinə ümumxalq işi kimi baxmışlar, quru, çətin və anlaşılmaz bir dillə tərcümə olunan əsərləri pisləmişlər. 1903-cü ildə Haşım bəy Vəzirov V.Şekspirin “Otello” tragediyasını tərcümə edib, kitab şəklində nəşr etdirmişdir. Hər fən və mexaniki tərcümə edilən bu əsəri M.Ə.Sabir vaxtilə şeirlərindən birində şiddətli tənqid etmişdir [1, s.305]. Bu da Azərbaycan klassiklərinin bədii tərcüməni yüksək qiymət-

ləndirdiyini və ona tələbkarlıqla yanaşdığını göstərir.

Mikayıl Rəfilinin tərcüməçilik fəaliyyəti. Azərbaycanda bədii tərcümə sənətinin inkişafında yeni yüksəliş dövrü XX əsrin 20-30-cu illərinə təsadüf edir. Düzdür, bu dövrdə edilmiş tərcümələr içərisində sosializm ideyalarını təbliğ edən çoxlu sayda şeir, nəsr əsərləri vardır, ancaq Avropa və dünya ədəbiyyatının ən dəyərlili əsərləri məhz bu zaman dilimizə tərcümə edilmişdir. Avropa ədəbiyyatının ən möhtəşəm əsərlərinin Azərbaycan oxucularına çatdırılmasında professor Mikayıl Rəfilinin fəaliyyəti təqdirəlayiqdir. Onun Qərb və rus klassiklərindən etdiyi tərcümələrin siyahısı böyük, janrları müxtəlif, üslubu zəngindir. M.Rəfil V.Hüqonun “Gülən adam” pyesini, “Səfillər” [I-II hissələr], “Paris Notrdam kilsəsi” romanlarını, O.Balzakin “Ögey ana” pyesini, “Qorio ata” romanını, “Qobsek”, “Polkovnik Şaber”, “Topla oynayan pişik” və bir neçə novellasını, L.N.Tolstoyun “Dirilmə”, A.S.Puşkinin “Bağçasaray fontanı”, “Tunc atlı” poemasını, Emil Verxarnın, U.Uitmenin, T.Şevçenkonun, A.Blokun, V.Mayakovskinin və başqa şairlərin şeirlərini rus dilindən peşəkarlıqla tərcümə etmişdir. Görkəmli alimin həm Azərbaycan, həm də rus dilinin incəliklərinə dərin bələd olması tərcümələrinin əhəmiyyətini artırır. Ötən əsrin iyirminci illərindən ömrünün sonuna qədər tərcüməçiliklə məşğul olan M.Rəfil bütün istedadlı,

peşəkar mütərcimlər kimi özünəməxsus prinsiplər əsasında hərəkət etmişdir. Tərcümə ədəbiyyatı tarixində çox az təsadüf olunan tərcüməçinin şəxsi yaradıcılıq idealları, dünyagörüşü və bədii zövqünə uyğun əsərlərin tərcüməsi prinsipi M.Rəfilinin yaradıcılığında müşahidə edilir. Tərcümə etdiyi əsərdəki ədalətsizlik, zülmün tənqidi, baş qəhrəmanların faciəsi, vətən məhəbbəti, insanpərvər ideallar və s. onun daxili dünyasına yaxın olan, onu düşündürən və narahat edən məsələlər idi. M.Rəfilə tərcümə edəcəyi əsəri və əsərin müəllifini əvvəlcədən tədqiq etmiş, onun yaradıcılıq dünyasına daxil olmağa çalışmışdır. Tərcümə sənətinin çətinliyi haqqında Cümşüd Əzimov yazırdı: *“Tərcümənin çətinliyi orasındadır ki, müəllifə müyəssər olan bir çox sərbəstlik imkanları mütərcimə müyəssər deyildir. Müəllif öz əsərini istədiyi üslubla yazsa da, cümlələri istədiyi kimi qura bilər, hər bir ifadəni lazım bildiyi kimi dəyişər, dəyişə bilmədiyini tamamilə çıxarıb ata da bilər. Mütərcim isə bunları edə bilməz. O, iki yük altındadır, iki dilin sintaksis məngənəsi arasındadır. Mütərcim üçün tərcümə edilə bilməyən cümlə və ya ifadə yoxdur. Müəyyən bir ifadəni olduğu kimi tərcümə etmək çətin olduğu hallarda isə, mütərcim onları təxmini, lakin ən yaxın qarşılığını verməyə borcludur ki, bu özü də ondan böyük düşüncə və zəhmət tələb edir”* [3, s.6]. M.Rəfilə tərcümə etdiyi əsərin ideya məzmununu, ruhunu, süjet vahidliyini, əsərdəki hadisələrin baş verdiyi zamanı və şəraiti, əsərin bədii təsvir üsulunu və əsas təsvir vasitələrini saxlamağa çalışmış və çox vaxt buna müvəffəq olmuşdur.

Tərcüməçiliyin məsuliyyətinin böyüklüyünü dərk edən M.Rəfilə yazırdı: *“Tərcümə ölkələr və xalqlar arasında ən qüvvətli bir vasitədir. Tərcümə müxtəlif xalqların mədəniyyətini zənginləşdirməyə səbəb olur. “Pravda” qəzetində bədii tərcümədən bəhs edən M.Kuznetsov və K.Potapev yoldaşlar tamamilə haqlı olaraq qeyd edirdilər ki, görkəmli bir əsərin müvəffəqiyyətli tərcüməsi – xalqın mədəni həyatında bir hadisə deməkdir. Buradan tərcüməçinin nə qədər böyük məsuliyyət daşdığı aydın görünür. Çünki onun zəhməti sayəsində bir milli ədəbiyyatın məhsulu başqa bir ədəbiyyatın malı olur. Tərcüməçi yalnız öz xalqı qarşısında deyil, eyni zamanda, əsərini tərcümə etdiyi yazıçının xalqı*

qarşısında da məsuliyyət daşıyır” [8]. M.Rəfilə müxtəlif müəlliflərdən etdiyi tərcümələrdə orijinalın ruhunu saxlamaqla yanaşı, hər bir əsərə yaradıcı münasibət bəsləmişdir. “Paris Notrdam kilsəsi” əsərindəki topoqrafik təfəsilatların bolluğu, kilsə, məhkəmə sarayı, edam və işgəncələr verilən yerlər, binalarla əhatə olunmuş Qrev meydanının xüsusilə geniş və detallı təsviri tərcümə işini çətinləşdirmişdir. Bu çətinliklərə baxmayaraq, təsvirlər, obrazların dəyişkən psixoloji ovqatları, iztirablar və s. tərcüməçi tərəfindən böyük ustalıqla oxucuya çatdırılmışdır. Tənqidçi, tərcüməçi-alim V.Hüqonun “şah əsəri” adlandırdığı “Səfillər” romanının I, II hissələrinin üzərində gərgin şəkildə işləmiş, böyük əmək sərf etmiş, əsəri yüksək bədii səviyyədə və məhərrətlə tərcümə etmişdir. Jan Valjanın təlatümə gələn duyğuları, Fantinanın mənəvi böhranları, Kozettanın çarəsizlikləri, cəmiyyətdə mövcud olan eybəcərliklər, haqsızlıqlar o qədər mükəmməl şəkildə tərcümə olunmuşdur ki, oxucu bəzən özünü əsərin qəhrəmanlarından biri kimi hiss edir. M.Rəfilinin nəsr sahəsindəki uğurlu tərcümələrinə yüksək qiymət verən xalq şairi Xəlil Rza yazırdı: *“Səfillər” hələ 1938-ci ildə M.Rəfilinin gözəl, ehsasatlı tərcüməsində nəşr edilmişdi. Mən Azərbaycan dilinin bir sıra gözəlliklərini duymaqda Mikayıl Rəfiliyə minnətdəyəm. Yalnız bu əzəmətli, həmçinin “Paris Notrdam kilsəsi”, “Gülən adam” kimi romanları da M.Rəfilə özünəməxsus fikir genişliyi və bədii coşğunluq ilə azərbaycanca səsləndirmişdir. Ümumiyyətlə, bir tərcüməçi kimi M.Rəfilinin xidmətləri çoxdur. Balzakin “Qorio ata” romanı M.Rəfilinin tərcüməsində nə qədər əzəmətlidir! Hüqo kimi əzəmətli sənətkara M.Rəfilə kimi şair təbiətli tərcüməçi yaraşır”* [4, s.655].

M.Rəfilə nəsr və dram əsərlərinin tərcüməsi ilə yanaşı, lirik şeirlərin tərcüməsinə də böyük diqqət ayırmışdır. İstedadlı şair olan M.Rəfilinin poetik tərcümələri onun tərcümə yaradıcılığında mühüm yer tutur. Müxtəlif müəlliflərdən etdiyi tərcümələrdə orijinalın ruhunu saxlamaqla yanaşı, o, hər bir əsərə yaradıcı münasibət bəsləmişdir. Dahi rus şairi A.S.Puşkinin “Bağçasaray fontanı”, “Tunc atlı” poemalarını, “Ərzuruma səyahət” oçerkini Azərbaycan dilinə çevirib. O, Puşkin şeirlərinin dilimizdə səlis və gözəl səslənməsinə böyük diqqət yetirmiş, dilimizin daxili imkanları xəzinəsində axtarışlar

aparmış, şairin orijinal obrazlarının ekvivalentinə uyğun tutarlı təsvir və ifadə vasitələri tapmışdır. Təbii ki, gənc yaşlarında fəaliyyətə başlayan M.Rəfilinin tərcümələrində bəzi nöqsanlı cəhətlər də olmuşdur. Məsələn, onun dilimizə çevirdiyi “Bağçasaray fontanı” poemasında bəzi məqamlarda hərfi tərcüməni və ya istənilən qədər uğurlu alınmayan hissələri müşahidə edə bilərik. Sonralar bu əsəri tərcümə edən Mikayıl Rzaquluzadənin tərcüməsi ilə müqayisədə bunu aydın görə bilərik:

Puşkin:

*Но тот блаженный, о Зарема
Кто, мир и негу возлюбя.
Как розу, в тишине гарема
Лелеет, милая тебя.* [11, s.312]

M.Rəfil:

*Zarema, hamıdan böyükdür kamı
Naz ilə nemətə qədər bilənin,
Ey gül tək bəzəyən hərəmxanını
Oxşayıb nazını çəkənin sənini.* [5, s.12]

M.Rzaquluzadə:

*Zarema, ey bizim hərəmxanını
Gül kimi bəzəyən nazəndə cananı!
O kəs ki, nazlayır, oxşayır səni
Dünyada hamıdan xoşbəxtdir, inan!* [6, s.146]

Müəyyən qüsurlu cəhətlərin olmasına baxmayaraq, M.Rəfilinin tərcüməçilik sahəsindəki xidmətləri əvəzsizdir. Sonrakı dövrlərdə yeni mütərcimlər əvvəl edilmiş tərcümələr üzərində işləyib yenidən tərcümə etdikləri halda, görkəmli alimin tərcümə etdiyi “Paris Notrdam kiləsi”, “Səfillər” əsəri o qədər mükəmməl tərcümə edilmişdir ki, yeni nəşrlər olsa da, mütərcim eyni olmaqda davam edir.

Görkəmli dramaturqumuz Cəfər Cabbarlı V.Şekspirin “Hamlet”, “Otello” əsərlərini, F.Şillerin “Qaçaqqlar”, Bomarşenin “Fiqaronun toyu” pyeslərini peşəkarcasına dilimizə çevirmişdir. Tərcümələrə çox məsuliyyətli yanaşmış, rus dilindən etməsinə baxmayaraq, yalnız bir mütərcimin tərcüməsi ilə kifayətlənməmiş, rus dilində olan bütün tərcümələri nəzərdən keçirmiş, ən uğurlu tərcüməni əsas alaraq mənəbə

kimi ondan istifadə etmişdir. C.Cabbarlının tərcümə yaradıcılığı Asif Rüstəminin “Müdrüklük mücəssəməsi” kitabında geniş şəkildə tədqiq olunmuşdur.

Mikayıl Rzaquluzadə də çoxillik ədəbi yaradıcılığını əsasən tərcümə işinə həsr etmiş, dünyanın müxtəlif xalqlarının klassiklərinin əsərlərini dilimizə çevirmişdir. Sənətkarlıqla tərcümə etdiyi əsərlərin coğrafi həddləri və mövzusu geniş olmuşdur. Qərbi Avropa ədiblərindən A.Düma, C.Bayron, H.Heyne, antik dövrün məşhur müəlliflərindən Homer, Evripid, Aristofan, Amerika ədəbiyyatından T.Oldric, C.London, hind ədəbiyyatından R.Taqor, türk ədəbiyyatından T.Fikrət, Rəşad Nuri Güntəkin, rus ədəbiyyatından L.Tolstoy, M.Qorki və b. ədəbi nümunələrimizi dilimizə tərcümə etmişdir.

XX əsrin birinci yarısında dünya ədəbiyyatından tərcümələr edərək ədəbiyyat xəzinəmizi zənginləşdirən Mirzə İbrahimovu, Cabbar Məcnunbəyovu, Məmməd Arifi, Beydulla Musayevi, Cahanbəxşi xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Bədii tərcümə işi yaradıcılıq, sənətkarlıq işidir. Tərcümə işini ehtirasla, ilhamla görmək yaradıcı tərcüməçi üçün mühüm şərtədir. İkinci daha mühüm şərt isə tərcüməçinin öz işinə yüksək bir şüurla, bir sənətkarlıq məsuliyyəti və tələbi ilə yanaşmasıdır. Yuxarıda adını çəkdiyimiz tərcüməçilər öz işlərinə peşəkarcılıqla yanaşmış, hərfi tərcümədən qaçmışlar. Əsərin məzmununu, üslub, ifadə xüsusiyyətlərini həm təbii, həm də dəqiq surətdə verməyə çalışmışlar. Lakin bu tərcümələrin əksəriyyəti orijinaldan deyil, rus dili vasitəsilə edilirdi. Aydın məsələdir ki, orijinaldan birbaşa deyil, başqa dil vasitəsilə edildikdə əsərin orijinalındakı bədii ruh nisbətən zəifləyir, birinci tərcüməçinin etdiyi qüsurlar yenidən təkrarlanmış olur, hətta bu qüsurların artmasına şərait yaranır.

Tərcümənin nəzəri problemləri. XX əsrin 40-50-ci illərində Azərbaycanda tərcümə sənəti yeni yüksəliş mərhələsi yaşamışdır. Məmməd Arif qeyd etmişdir ki, İkinci Dünya müharibəsindən sonra keçən doqquz il ərzində Azərbaycanda 320 kitab tərcümə edilmişdi ki, bunun 227-si rus, 55-i xarici, 38-i SSRİ xalqları ədəbiyyatındandır [2, s.274]. Bu dövrdə tərcümə saylarının artması, bu sahənin elmi-nəzəri məsələlərinin dərinlənən araşdırılıb, təhlil olunmasını tələb etmişdir. Bu dövrdə görkəmli ədəbiyyatşünasla-

rımız bu sahənin nəzəriyyəsi ilə dərinlən məşğul olmağa başlamışdılar. Mətbuatda demək olar ki, hər gün tərcümənin ya nəzəri məsələlərindən, ya da yeni tərcümə olunmuş hər hansı bir əsər haqqında tənqidi məqalə dərc edilmişdir.

1951-ci ilin sentyabrında Azərbaycan Yazıçılar İttifaqında bədii tərcümə problemləri ilə bağlı konfrans keçirilmişdir. Professor M.Rəfilinin çıxışında bu işin əhəmiyyəti və çətinlikləri, respublikada tərcümə işinin vəziyyəti və nöqsanlarını konkret misallarla açıb göstərmişdir. O, çıxışında demişdir ki, bədii tərcümə bütün sovet xalqlarının mədəni həyatında əhəmiyyətli yer tutmuş, məfkurə cəbhəsinin mühüm sahələrindən birinə çevrilmişdir [9]. Tənqidçi bu çıxışında iki istiqamətli – azərbaycandan rusçaya və əksinə, eləcə də tərcümənin prinsip və qayğılarından söhbət açmışdır. M.Rəfilinin ümumiyyətlə, poeziyanın tərcüməsinə diqqəti artırmağı tələb etmiş, poetik əsərlərin tərcüməsinə fərqli yanaşmağın tərəfində durmuşdur. Onun fikrincə, *“Poeziya formaca millidir, spesifik bir xarakter daşıyır, xalqın müəyyən spesifik əlamətini ifadə edir. Bu milli xüsusiyyəti aydınlaşdırmaq və göstərmək lazımdır”* [9]. O, buna görə tərcümə obyektinə milli və özünəməxsusluğuna görə yanaşmağı məsləhət görmüşdür. M.Rəfilinin məhz bu baxımdan iki satirikin – Krilov və Sabirin tərcüməsini eyniləşdirməməyə tərəfdar çıxmışdır. Azərbaycan dilindən rus dilinə edilmiş poeziya tərcüməsindən danışarkən tənqidçi Seyid Əzim Şirvani və M.Ə.Sabir yaradıcılığının uğurlu tərcümələri üzərində dayanmış, Sabiri bacarıqla tərcümə etmiş Pançenkunun əməyinə yüksək qiymət vermişdir. M.Rəfilinin yazdığı ki, Sabiri tərcümə etmək asan iş deyildir. Onun xüsusiyyəti və milli koloriti mürəkkəb və zəngindir. Bəzi tərcümələrdə rast gəlinən gülünc səhvlər Pançenkoda azdır. Sabir əsasən pis səslənmişdir. Poeziya tərcümə məsələsində o, V.Hötenin fikirlərini əsas götürmüşdür. Birinci halda tərcüməçi həтта koloriti pozmaq hesabına şairi öz torpağına gətirir və ona öz dünyasından baxır. İkinci məqamda tərcümə etdiyi şairin milli həyatına, ifadə tərzinə uyğun şəkildə tərcümə etməlidir. O, ikinci yolu daha düzgün hesab etmişdir [9]. Tənqidçi tərcümə prosesində mətnə sadıqlıq məsələsinə də çox ciddi yanaşmışdır. *“Bədii tərcümə haqqında”* məqaləsində bu məsələyə toxunan M.Rəfilinin yazdığı: *“Bizim tələb etdiyimiz bəzi sənət və ilhamdan məhrum*

tərcümələrdəki mexaniki eyniyyət deyil, ancaq böyük Belinskinin tərcümədən tələb etdiyidir. Tərcümə edilən ifadənin daxili həyatı orijinalı ifadənin daxili həyatına mütabiq olmalıdır. Tərcüməçi yalnız orijinala mümkün dərəcədə yaxın olduğu, onun ruhunu, ideya mahiyyətini, sürətlər sistemini, yaradıcılıq xüsusiyyətini, dil xüsusiyyətlərini talantlı ən çox tamamlanmış və dəqiq bir şəkildə verə bildiyi zaman yaradıcılıq müvəffəqiyyəti qazanmış olur” [9]. Tərcümə edilən əsərin mətninə qarşı hörmət tərcümə işinin mühüm tələblərindən biridir. Orijinalı dəyişdirmək, onu daha da təkmilləşdirmək və yaxud sərbəst bir şəkildə ixtisarlar etmək tərcüməçinin vəzifələri xaricindədir. Tərcümədə milli kolorit mühafizə edilməklə bərabər, müasir dil bütün varlığı ilə səslənməlidir. Əlbəttə, bu qədər də asan bir iş deyildir. Bu böyük ustalığ və dil mədəniyyəti tələb edir. Tərcümənin üslubu, doğruluğu, orijinala uyğunluğu tərcüməçinin məharətindən, zövqündən, dil ehtiyatı zənginliyindən asılıdır. Səməd Vurğun A.S.Puşkinin *“Yevgeni Onegin”* əsərini hərfi deyil, bir yaradıcı kimi mükəmməl şəkildə tərcümə etmişdir. M.Rəfilinin *“Yevgeni Onegin”* Azərbaycan dilində” adlı məqalədə S.Vurğunun tərcümə fəaliyyətini yüksək qiymətləndirmiş, amma onun bəzi yerlərdə sərbəst şəkildə, orijinala uyğun olmayan tərcümələrini tənqid etmişdir. Bu münasibətlə tənqidçi-alim yazırdı: *“Firəng təamının lap gözü olan dadlı tavakababı buğlanır əla” yazmaq da olmaz. Tavakababının ən əla bir firəng təamı olması yalnız tərcüməçiyə aid bir kəşfiyyətdir. İndiyə qədər heç kəs tavakababının fransız xörəyi olduğunu görməmişdir”* [7]. Cümşüd Əzimov da *“Tərcümə prinsipləri”* kitabının sərbəst tərcüməyə həsr olunmuş hissəsində mütərcimlərin, xüsusilə andıçmə hissələrində qərblə, xristian obrazların islam müqəddəslərinə and içmələrini kəskin şəkildə tənqid edirdi [3, s.29-30]. Təbii ki, bu cür nöqsanlar bədii əsərin təsirinin azalmasına, orijinaldan uzaqlaşmasına səbəb olur.

Ötən əsrin birinci yarısında tənqidçilər yeni nəşr olunmuş tərcümə əsərləri haqqında mütəmadi olaraq mətbuat səhifələrində tənqidi məqalələrlə çıxış etmiş, buraxılmış qüsurların aradan qaldırılması üçün tərcümələrin daha uğurlu variantlarını təklif etmiş, yeni nəşrlərdə bu nöqsanların aradan qaldırılması üçün ciddi səylə çalışmışlar. 1950-ci illərdə tərcümə sənətinin nəzəri mə-

sələləri ilə məşğul olan ədəbiyyatşünaslarımızdan Əyyub Abbasovu, Cümşüd Əzimovu, Əkbər Ağayevi, Mikayıl Rəfilini qeyd etməliyik. Ə. Abbasov “Bədii tərcümələrin keyfiyyəti uğrunda” məqaləsində ciddi məsələyə toxunmuş, orta məktəblər üçün tərtib olunan müntəxəbatlardakı tərcümələrin bədii keyfiyyətinə ciddi diqqət ayırmağı tövsiyə etmişdir [1]. Orta məktəb dərslərinə dünya ədəbiyyatının seçmə əsərlərinin daxil edilməsi mütərəqqi hadisə idi. Kiçik yaşlardan Avropa ədəbiyyatının qabaqcıl nümayəndələri ilə tanışlıq, uşaqların dünyagörüşünə müsbət təsir göstərir. Təəssüf ki, müntəxəbatlara bir çox halda ideoloji şeirlərin, hekayələrin daxil edildiyini görürük.

Tərcümənin nəzəri prinsiplərini araşdıran Cümşüd Əzimov uzun müddət müxtəlif mətbuat orqanlarında tənqidi məqalələrlə çıxış etmiş, “Tərcümənin prinsipləri” [1955] kitabını nəşr et-

dirmişdir. Müəllif kitabda tərcümə ilə bağlı bir çox məsələlərə toxunmuş, sərbəst, hərfi tərcümənin nöqsanlı cəhətlərini nümunələr üzərində əsaslandırılmışdır. C.Əzimov tərcüməçinin vəzifələrindən danışarkən üç zəruri şərti qeyd etmişdir. Birinci şərt, dil bilməkdir, həm də bir dili deyil, iki dili bilməkdir; ancaq həmin dilləri adi və ya orta dərəcədə deyil, bütün leksika və sintaksis xüsusiyyətləri ilə birlikdə kamil bilməkdir. İkinci şərt, hər bir əsərin arxasında duran və ya əsərdə bəhs olunan varlığı, ictimai şəraiti, məişət, adət və ənənə xüsusiyyətlərini, tarixi və coğrafi adları və s. bilməyə imkan verəcək qədər ümumi məlumatın olmasıdır. Üçüncü şərt, təcrübə toplanmasına aiddir. Tərcümə sahəsində təcrübənin rol və əhəmiyyəti xüsusilə böyükdür [3, s.7]. Ədəbiyyatşünas alimin bu dəyərli araşdırması həm mütərcimlər, həm də oxucular üçün dəyərli bir qaynaq olmuşdur.

Nəticə / Conclusion

XX əsrin birinci yarısında tərcümə işinə yüksək bir sənət kimi baxan, əlinə aldığı hər bir əsəri böyük bir ilhamla, coşğun bədii yaradıcılıq ehtirası ilə tərcümə edən istedadlı tərcüməçilər yetişmişdir. Qısa müddət ərzində dünya klassiklərinin əsərlərini peşəkarcasına tərcümə edib, onları bütün əzəməti ilə tamaşaçı və oxucularımıza tanıtdıra bilmişlər. Məhz bu tərcümələr nəticəsində Azərbaycan oxucuları Avropa ədəbiyyatı

və onun ayrı-ayrı nümayəndələrinin yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmuşlar.

Onların əsasını qoyduğu tərcümə sənəti müasir ədəbiyyatşünaslığımızın aktual məsələlərindən biri olmaqda davam edir. Müstəqil respublikamızda hazırda dövrün ideoloji təzyiqi altında təhrifə məruz qalmış əsərlər yenidən orijinaldan tərcümə olunur, təkrar nəşr edilir.

Ədəbiyyat / References

1. Abbasov, Ə. Bədii tərcümələrin yüksək keyfiyyəti uğrunda // “Kommunist” qəzeti, 1935, 14 oktyabr.
2. Arif, M. Seçilmiş əsərləri 3 cildə, II cild. – Bakı: Az.SSR Elmlər AK Nəşriyyatı, 1968. – 514 s.
3. Əzimov, C. Tərcümə prinsipləri. / C.Əzimov. – Bakı: Azərnəşr, 1955. – 134 s.
4. Xəlil, Rza. Dünyanın ədəbi xəritəsi / Rza Xəlil. – Bakı: Çinar-Çap, 2008. – 694 s.
5. Puşkin, A.S. Bağçasaray fontanı (tərcümə edən: M.Rəfil). – Bakı: Azərnəşr, 1937, – 32 s.
6. Puşkin, A.S. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, II cild. – Bakı: Avrasiya-Press, 2006, – 320 s.
7. Rəfil, M. “Yevgeni Onegin”. Azərbaycan dilində // “Ədəbiyyat qəzeti”, 1951, 5 dekabr.
8. Rəfil, M. Bədii tərcümə haqqında. I məqalə // “Ədəbiyyat qəzeti”, 1951, 17 oktyabr.
9. Rəfil, M. Bədii tərcümə haqqında. II məqalə // “Ədəbiyyat qəzeti”, 1951, 25 oktyabr.
10. Sabir, M.Ə. Нопһопnamə / M.Ə.Sabir. – Bakı: Yazıçı, 1980. – 556 s.
11. Пушкин, А.С. Собрание сочинений в 10 томах, т. 3. – Москва: ТЕРРА, 2014. – 527 с.

Роль перевода в изучении европейской литературы в азербайджанской филологической мысли первой половины XX века

Лейла Рамазанова

Доктор философии по филологии

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА

E-mail: leylamuellim@gmail.com

Резюме. Статья посвящена роли перевода в изучении европейской литературы в азербайджанском литературоведении. Несмотря на то, что основы переводов европейской литературы в Азербайджане были заложены в конце 19 – начале 20 века, новый период роста в развитии искусства художественного перевода совпал с 20-30-ми годами 20-го века. Правда, среди переводов, сделанных в этот период, имеется большое количество поэтических и прозаических произведений, пропагандирующих идеи социализма, но наиболее ценные произведения европейской и мировой литературы были переведены на наш язык именно в это время. Особо следует отметить Микаила Рафили, Джафара Джаббарлы, Мирзу Ибрагимова, Джаббара Меджнунбекова, Мамеда Арифа, Бейдуллу Мусаева, Джаханбахиша, которые обогатили нашу литературную сокровищницу переводами мировой литературы в первой половине XX века. С помощью именно этих переводчиков азербайджанские читатели познакомились с европейской литературой и творчеством отдельных ее представителей.

Ключевые слова: европейская литература, перевод, оригинал, проза, стихи